

Ткачук О. М.
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та міжнародних відносин
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Tkachuk O. M.
*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Economics and International relations Department
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNTEU*

ЕТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДНИКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто теоретико-методичні основи бізнес-культури під час здійснення підприємницької діяльності. Визначено необхідність впровадження етичних принципів у бізнес-процеси. Виявлено особливу роль керівника-лідера в успішному управлінні організацією.

Ключові слова: культура, етика, підприємництво, лідер, психологічна модель людської поведінки, сценарій відкладеного життя.

Вступ та постановка проблеми. Культура та етика у підприємстві – фундаментальні компоненти процесу організації бізнес-діяльності. Культура – це система виробничих, суспільних і духовних потреб особистості, її високий ступінь розвитку (певного уміння) або алгоритм удосконалення творчих здібностей людини, історично визначений рівень суспільного зростання, що виявляється у формах побудови життєдіяльності, у створених духовних і матеріальних цінностях. Визначена категорія є багатосторонньою і складною. Вона стосується різних аспектів життя, поведінки, активності людей на певному історичному етапі. Водночас культура в бізнесі – це сукупність засад, механізмів щодо здійснення підприємництва його суб'єктами з урахуванням звичаїв ділового спілкування, законодавчих норм, моральних і етичних принципів у веденні власної справи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження теоретико-методологічних основ формування бізнес-культури з виявленням найбільш дієвих шляхів її втілення у підприємницьку діяльність в умовах соціально-економічних суспільних змін зробили такі вітчизняні науковці, як О. Романенко, Н. Тягунова, М. Тригубенко, А. Берсуцький, С. Жуков, С. Білоус-Сергеева, В. Турчак, О. Ткачук та інші. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених цій тематиці, недостатньо вирішеним залишається питання стосовно визначної ролі керівника щодо здійснення успішної бізнес-діяльності з постійним удосконаленням його лідерських якостей у взаємозв'язку з психологічним самовизначенням під час ведення власної справи та спілкування з людьми.

Метою статті є розкриття особливого місця бізнесмена як успішного керівника та професійного управлінця власною командою в сучасних умовах соціально-економічного розвитку.

Результати дослідження. Сьогодні у форматі побудови культурної системи бізнесу етика підприємництва є однією з найбільш яскравих світових проблем. Поняття «етика» є теоретичною уявою та практичними правилами поведінки людини відповідно до власних розумінь добра і зла (як ідеальних категорій), моральних принципів та соціальних норм у взаємовідносинах. Етика як наука висвітлює призначення особистості, демонструючи сенс її життя.

Підприємницька етика володіє сукупністю правових та моральних критеріїв, затверджених легітимно, невиконання яких суб'єктами бізнесу може привести до негативних наслідків (певного виду покарання, банкрутства та навіть кримінальної відповідальності). Особливо важливим напрямом у розвитку цивілізованого бізнесу є формування його культурно-правових засад.

Етичні норми підприємництва можна представити у вигляді сукупності правил поведінки суб'єктів, що проводять власну діяльність, спрямовану на задоволення попиту споживачів, суспільства та держави, за обраним економічним напрямом. Остання базується на загально-визнаних моральних принципах поведінки та професійній сумлінності, що склалися в окремій сфері взаємовідносин. Етика особистості завжди пов'язана з такими високими категоріями, як чесність, совість, ввічливість, авторитет, благородство, а також із публічно негативними поняттями: самолюбством, безсоромністю, нещирістю, підступністю тощо.

Зауважимо, що етика у підприємстві базується на широківідомих людських гуманних засадах, ризикованості, креативності, компетентності та законності (на протигагу нечесному веденню справ). Вона спирається на ментальність суспільної свідомості, стверджуючи таланти бізнесмена з виявленням його найкращих рис, ступеня внутрішньої свободи, соціальної відповідальності, а також безпосередньо пов'язана з мотивацією.

Етичні негаразди підприємств виявляються у взаємовідносинах зі споживачами та найманими працівниками, тому головним завданням держави в цивілізованому суспільстві є захист інтересів останніх. Важливу роль у розвитку бізнес-культури відіграє рівень взаємодії з конкурентами, партнерами, суспільством тощо. Суттєвою характеристикою підприємницької етики є вірність цьому слову, прийнятим зобов'язанням, відповідальність за своєчасне виконання домовленостей.

Отже, успішний сучасний підприємець повинен володіти такими етичними нормами [1]:

- 1) баченням і здійсненням корисності від власної діяльності не лише для себе, але й для інших;
- 2) вірою в компетентність команди, в бажання працівників бути професійно реалізованими;
- 3) впевненістю в процвітанні власної справи, креативним ставленням до неї як до творчого, мистецького процесу;

4) визнанням та повагою до конкурентів, співпрацею з ними;

5) повагою до себе та будь-якої іншої людини;

6) державною легітимністю, пошаною до урядової влади, соціального устрою, чужої власності;

7) довірою до інших, їх компетентності;

8) ціннісним ставленням до освіти, науково-технічного розвитку, культури з виявленням турботи про стан довкілля;

9) орієнтованістю щодо втілення інноваційних процесів та технологій під час управління компанією;

10) відповідальністю за ухвалення необхідних рішень.

Кожному підприємцю під час ведення своєї справи важливо створювати власний імідж, дотримуючись ввічливості, тактовності, доброзичливості, тонкості з відчуттям міри під час культурної взаємодії, а також оптимальної емоційності в певних комунікаційних стосунках.

Благородний образ бізнесмена гарантує не тільки перевагу в справі, але й постійне задоволення від особистої творчої активності. Сучасна харизма підприємця визначається такими навичками ділового етикету: засадами коректного представлення та знайомства; вмінням веденням переговорів; дотриманням певних манер і доречним зовнішнім виглядом (одягом, мовленням); професійністю під час бесіди та листування.

Для людини, що вирішила займатися підприємницькою діяльністю, важливо навчитись бути лідером. Дехто володіє таким вмінням від народження, для інших – це можливість самовиховання. Так, на думку фахівця Джона Максвелла, кожний справжній лідер має гармонійно поєднувати в собі нижчепредставлені якості [2]:

1) твердість характеру, що виявляється в складних ситуаціях, які час від часу виникають у житті, коли необхідно прийняти правильне рішення, виявити стійкість;

2) харизма – особиста привабливість, що передбачає наявність своєрідних унікальних рис, які досить складно, але можливо виховати в собі за їх природної відсутності. Це вміння любити своє життя, цінувати людей, які вас оточують;

3) відданість справі, яка у змозі захоплювати та вести за собою інших, прихильність власній діяльності, адекватна «закоханість» у неї. Останнє виявляється в тому, скільки часу проводите на роботі, як багато приватних зусиль вкладаєте для досягнення поставленої мети;

4) комунікабельність, що спонукає особистість бути товариською та вільноконтактною. Для лідера необхідно вміти спілкуватися з різними людьми, доводячи до них цікаві або інноваційні думки, чому сприяє проста мова, проява інтересу до індивідуальності кожного, щирість тощо;

5) Обізнаність, адже компетентний лідер у змозі розробити план дій щодо вирішення складного завдання з умінням розподілом обов'язків для себе та команди. Люди із захопленням обирають та йдуть за таким керівником. Успішний підприємець повинен постійно виявляти цю рису в собі;

6) відвага – риса, що походить із глибини особистості, розповсюджуючись на інших. Під час вирішення складного питання, яке потребує мужності, необхідно перемогти у внутрішній боротьбі. Так, лідер мобільно знаходить та реалізує релевантні орієнтири у житті;

7) далекоглядність, яка дозволяє винайти ефективне рішення поточної проблеми з визначенням основних джерел її виникнення та гарантує відсутність негативних наслідків від його прийняття. При цьому доцільним є розгляд альтернативних думок з обранням оптимальної;

8) сконцентрованість, що виявляється у можливості зосереджуватись на певному завданні з правильним розставленням пріоритетів. Під час вирішення завдання

рекомендується концентрувати увагу так: 70% – сильні позиції, 5% – слабкі, 25% – нові і ще не опрацьовані можливості;

9) великодушність, що є суттєвим інструментом переконання у лідерстві, дотримуватись якої необхідно постійно. Керівник повинен мати «широке» серце та діяти не лише у власних інтересах, а й на користь своєї команди. Розпочати доцільно з вдячності за те, що вже маєте;

10) ініціативність, яка вимагає постійної активності для отримання успіху з впровадженням у життя саме конкретних, а не абстрактних дій. Зупинка на деякий час може стати ризиком втрати важливого у майбутньому. При цьому в негараздах слід звинувачувати себе, а не інших працівників команди;

11) мистецтво слухати та чути, яке потребує значної праці над собою. Лідерів необхідно будувати комунікаційну стратегію з людьми так, щоб вони відверто ділились саме слухними в цій ситуації знаннями, а не тими, що бажає чути керівник;

12) пристрасність стосовно досягнення будь-чого важливого, що сприяє укріпленню сили волі, навчає жертвованості, посилюючи власні можливості;

13) позитивний настрій – гарні думки, що впливають на сприйняття світу, людей та на безпосереднє сприймання. Слід навчитись оминати несприятливі моменти життя, не дозволяючи їм руйнувати власний настрій, а необхідно перетворювати їх у позитив;

14) уміння долати поточні складнощі, які були, є і будуть у майбутньому. Життя триває в умовах постійного розвитку з різноманітним подій. Для придбання навичок щодо вирішення нелегких питань доцільно спиратись на: а) аналіз поточної ситуації з прогнозуванням можливих проблем; б) розгляд цілісної картини; в) чітко впорядкований алгоритм дій; г) протистояння відчаю, коли щось іде всупереч плану;

15) уміння спілкуватись з іншими, що виявляється у процесі взаємодії. Люди будуть відчувати до Вас тягіння (і у проблемних ситуаціях), коли поряд із Вами комфортно знаходитись та працювати. Така поведінка базується на розумінні, симпатії, бажанні допомогти людині за необхідності;

16) відповідальність, змістовність якої визначається у такому: за те, ким Ви є, що робите та маєте, несете власну відповідальність. Справжні лідери ніколи не перекладають її на колег, друзів, родичів тощо. Уміння людини у будь-якій ситуації з гідністю реагувати на наслідки від особистих вчинків сприяє значному успіху;

17) упевненість, що характеризується переконливістю дій, вірою в себе, в інших. Така особистість зароджує відповідну рису і в інших. Лідер дає більше, ніж отримує, розширюючи власні можливості, надихає тих, хто поруч;

18) самоконтроль, який є однією з обов'язкових рис для досягнення поставлених цілей. Дисциплінованість максимально розкриває вміння і таланти особистості, чому сприяє організований образ життя в усіх його проявах. Це стосується психологічних, емоційних і фізичних складників людського єства;

19) уміння працювати на інших (йдеться саме про психологічну сторону даної поведінки, а не про посаду чи обов'язки). Отже, для справжнього служіння людям необхідно володіти значною впевненістю у своїх можливостях. Така риса дозволяє особистості підпорядковуватись іншим без збитку для власного «продуктивного самолюбства»;

20) самовдосконалення, адже лідер завжди тяжіє до саморозвитку, не задовольняючись наявними досягненнями. Не слід припиняти навчання, навіть коли Ви отримали значну повагу та можливість впливати на інших, а Ваша

думка особливо цінується. Удосконалюватись необхідно протягом усього життя, приймаючи той факт, що завжди знайдеться людина в якомусь питанні мудріша за вас, більш досвідчена або талановита;

21) робота на перспективу, без чого жодна особистість не в змозі стати дійсним лідером. Люди, які бажають отримати все й одразу, врешті-решт не одержують нічого. Важливо вглядатись у майбутнє, зосереджуючи власні сили на досягненні мети, тоді поступово заплановане реалізується.

Стосовно категорій лідерства та керівництва, зазначимо, що між ними існують деякі відмінності, які спираються на статусне сприйняття (таблиця 1).

Таблиця 1

Характеристика відмінностей між лідерами та менеджерами

Лідери	Менеджери
Не бояться ризику	Контролюють і мінімізують ризик
Шукають нові можливості	Роблять правила компанії жорсткішими
Змінюють правила, роблять їх більш демократичними	Шукають способи розвитку, а потім слідують їм
Генерують ідеї, заради яких люди готові працювати	Координують зусилля співробітників

Уміння керувати організацією з використанням усіх відомих інструментів управління сприяє досягненню ефективних результатів за допомогою поєднання рис компетентного менеджера з якостями лідера. При цьому слід зауважити, що значний тиск керівництва, перебільшена контрольованість ситуації спричиняє регрес у функціонуванні компанії та характеризується виникненням рутинних явищ і заходів протесту [3].

Лідерство можливо уявити щоденним способом активності, збирання та оброблення різноманітних інноваційних течій, що мають бути ефективними, визначатися нескладним втіленням у життя. Отже, креативність у діях, думках, поглядах є невід’ємною рисою сучасного лідера.

Цікавою є інформація щодо сутнісної різниці між менеджером-адміністратором та лідером-новатором, що зображено у таблиці 2 [4].

Таблиця 2

Різниця між менеджером та лідером

Адміністратор	Новатор
Доручає	Запалює
Працює за цілями інших	Працює за власними цілями
План – основа дій	Бачення – основа дій
Спирається на систему	Спирається на людей
Аргументує	Використовує емоції
Контролює	Довіряє
Підтримує рух	Імппульсує рух
Професіонал	Ентузіаст
Приймає рішення	Перетворює рішення на реальність
Робить справу правильно	Робить правильну справу
Його поважають	Його обожнюють

Таким чином, показники діяльності компанії можуть бути результативними настільки, наскільки ефективними

є люди, які працюють у ній. У свою чергу, кадри ефективні настільки, наскільки їм це дозволяють управлінці. Тому приватному підприємцеві необхідно чітко виявити свій стиль лідерства для надихання та ведення за собою. Команда надасть високі результати у разі відчуття власної винятковості, і лідер цілком у змозі забезпечити такий стан [3].

Загалом, підприємництво – це взаємодія психологічних законів, а також культурних, правових, господарських і етичних категорій. При цьому психологічні зміни є надто витонченими та індивідуальними. Визначними є не тільки знання, але й інтуїція та мовний складник комунікаційних зв’язків. У психологічній моделі людської поведінки заведено виокремлювати ядровий, семантичний та перцептивний прошарки. Перший є найбільш глибинним, менш трансформаційним, таким, що формується в особистості з дитинства завдяки вихованню, освіті й набутому досвіду за наявності ціннісних орієнтирів, змістовної дефініційної насиченості, системи мотивацій. Ядровий прошарок впливає на семантику в людині, тому що наш досвід, погляди та відчуття позначаються на виявленні суттєвостей предметів і ситуацій. Перцептивний складник є зовнішнім та характеризується людським світосприйняттям. Отже, для особистості притаманна часова, змістовна та космополітна перспектива.

Психологами досліджено ефект співдії: дві особистості, працюючи у тандемі, у змозі виконати вдвічі більший обсяг роботи, ніж поодиноці. У великій команді в процесі слухного розподілу співпраці ще яскравіше спостерігається ефект синергії. До того ж така взаємодія обов’язково передбачає загальну мету діяльності.

Окремо заслуговує на увагу ситуація, коли людина перестає бачити все, крім власної професійної діяльності, повністю занурюючись у неї. Це досить часто трапляється із занадто «втягнутими» у справу підприємцями. Останні починають сприймати працівників лише функціональними механізмами. Люди це відчувають, відповідаючи негативною реакцією. При чому бізнесмен, не розбираючись у суті проблемних стосунків, намагається замінити робітника на іншу «людину-функцію», що призводить до повторення попереднього становища. Такі дії помилкові, тому що люди – багатогранні, різносторонньо розвинуті істоти, а не роботизовані системи.

Також визначимо, що у деяких підприємців зустрічається сценарій відкладеного життя (далі – СВЖ), особливо це стосується сучасних стартаперів. Новатор вирішує ефективно організувати власний бізнес-проект, складає перспективний план і розуміє, що його справа може піти вгору лише через рік або й через три-п’ять. Отже, всю енергію, час та засоби до настання очікуваної стабільності він витрачає на реалізацію й удосконалення плану, обіцяючи собі, що побудова гарних взаємостосунків із робітниками, гідний рівень життя, відпочинку буде, але пізніше. Відомо, що кожна особистість психологічно може витримати певний обсяг невирішених питань до початку «справжнього життя». Якщо цей поріг перевищено, то приходиться стан емоційного вигорання, коли людина починає «зриватись», що називається у психології сценарієм «відкладеного життя». Тому дуже важливо зрозуміти марність виснаження себе цілком і повністю; необхідно жити, прислухаючись до власних потреб, крокуючи до цілі поступово. Мати успіх, пройшовши повз життя та власне здоров’я, є сумнівним задоволенням.

Як відомо, підприємницька діяльність – це приватний вибір та активна позиція особистості в обраному напрямі. Визначення самостійності у цьому форматі є специфічним, оскільки не вивільняє учасників ринкових відносин від виконання етичних принципів та методів регулювання проце-

су підприємництва. Вона заперечує всездозволеність для тих, хто володіє значними фінансовими капіталами: державою встановлюються певні перешкоди на користь захисту інтересів та економічних свобод інших суб'єктів. Саме у цьому контексті доречним є згадування про культуру підприємництва, сутність якої визначається незалежністю та свободою суб'єктів ринкової діяльності, але всупереч свавіллю.

Виділимо такі загальні компоненти підприємницької культури для бізнесмена [5]:

- 1) легітимність усіх процедур;
- 2) чітке виконання зобов'язань та обов'язків, що походять із правових документів, договірних стосунків, угод;
- 3) володіння сильним характером та чесністю. Мати характер – це своєчасно відчувати моральні негаразди та виявляти сміливість щодо правильних дій у будь-яких обставинах. При цьому чесне ставлення до людей, партнерів по

бізнесу, держави є справжніми культурними ознаками;

4) дотримання загальних етичних норм: професійної етики, кодексів компанії, культури взаємостосунків, суспільних традицій тощо.

Висновки. Загалом, формування культури підприємництва обумовлюється такими факторами, як цивілізовані зовнішній бізнес-простір, суспільна і державна ментальність, дійові легітимні норми, що встановлюють права, обов'язки та відповідальність підприємців, захищаючи останніх від агресивного впливу середовища, а також сам бізнес і рівень корпоративної культури компанії. Таким чином, сучасна ефективна бізнес-діяльність спрямована на отримання прибутків не будь-яким шляхом, а тільки на правових засадах із використанням загальновідомих моральних принципів та етичних норм у взаємовідносинах під час ведення власної справи.

Список використаних джерел:

1. Ткачук О. Соціально-економічні засади формування успішного бізнесу. Електронне наукове фахове видання Мукачівського державного університету. Економіка та суспільство. Мукачеве. 2016. № 7 (1038). С. 510–514. URL: <http://economyandsociety.in.ua/journal-7/14-stati-7/573-tkachuk-o-m>.
2. Психологія в бізнесі. URL: <https://dengodel.com/psychology/>.
3. Столичний діловий портал: про малий та середній бізнес. URL: <http://www.bizportal.kiev.ua/bizprakyka/istorii-uspihu/socialno-psihologichniosoblivostiuspishnogopidpriemca>.
4. Лідерство – це не управління. URL: <https://textbook.com.ua/menedzhment/1473451624/s-32?page=3>.
5. Сущность культуры предпринимательства. URL: <http://center-yf.ru/data/ip/Kultura-predprinimatelstva.php>.

ЭТИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассмотрены теоретико-методологические основы бизнес-культуры в течение реализации предпринимательской деятельности. Выявлена необходимость внедрения этических принципов в бизнес-процессы. Определена особенная роль руководителя-лидера в успешном управлении организацией.

Ключевые слова: культура, этика, предпринимательство, лидер, психологическая модель человеческого поведения, сценарий отложенной жизни.

ETHICAL AND PSYCHOLOGICAL COMPONENTS OF ENTERPRISE ACTIVITY

Summary. In this article, the theoretical and methodological foundations of business culture are considered during the course of entrepreneurial activity. A need to introduce ethical principles into business processes has been identified. The special role of the head-leader in the successful management of the organization was determined.

Key words: culture, ethics, entrepreneurship, leader, the psychological model of human behavior, the scenario of deferred life.